

Пінчук Т. С.,

кандидат філологічних наук, професор, декан факультету
української філології та соціальних комунікацій

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕМИ КОХАННЯ У ТВОРЧОСТІ АНАТОЛІЯ ШИЯНА

Анотація. У статті досліджено реалізацію теми кохання у прозових творах Анатолія Шияна, визначено її трансформації (тема деструктивного, забороненого, жертвовного, ідилічного та перетворюючого кохання). Визначено авторське трактування категорії любові в цілому, відповідно до якого любов (у метафізичному значенні) виступає тлом розгортання лінії кохання.

Ключові слова: Анатолій Шиян, тема кохання, проза, соціалістичний реалізм, філософська категорія.

Постановка проблеми. Категорія любові є однією з ключових філософських та морально-етичних категорій. Протягом тисячоліть над її глибинним змістом замислювалися філософи, соціологи, психологи, лінгвісти, у різних формах її оспівували художники, музиканти, скульптори, майстри слова. В українській літературній традиції (починаючи від часів усної народної творчості) тема кохання / любові посідала ключове місце у розкритті суспільно-історичних процесів, змалюванні життя та побуту українців. Однак для мистецтва радянської доби любовна тема залишилася маргіальною, оскільки тематична спрямованість творів відображала наявну в суспільстві картину світу. Під впливом соціалістичного реалізму відбувалася девальвація категорії любові, а любовний сюжет частіше за все посідав підлегле становище, стаючи частиною дослідження більш важливих за своєю суспільною значущістю життєвих проблем. Свідоме ігнорування близької національної культури теми призвело до відсутності системного критичного погляду на тему любові в українській літературі радянської доби всупереч загальноприйнятим тенденціям у світовій науковій думці. Творчість Анатолія Шияна може стати яскравою ілюстрацією переосмислення означеної теми у межах української версії соціалістичного реалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довгий час література радянського періоду (українська література особливо) була відсторонена від загальномистецького досвіду зображення любовної теми, оскільки мала інші пріоритетні напрями розвитку і «лише наприкінці століття і на початку нового тисячоліття такі тенденції проявилися і в ній <...> Актуальності набувають такі поняття, як мораль – інстинкт – розум» [1, с. 82]. Низка дослідників (В. Гурєв, О. Сорокіна, М. Томенко, А. Чернуха) погоджується з тезою про те, що соціалістичний реалізм не передбачав наявності в літературі радянської доби любовної теми, «почуттєвість і романтизм спочатку намагалися принести в жертву революційній ідеї, а потім – соціальній рівності та інтернаціональному братерству» [2]. Водночас радянська цензура не накладала офіційну заборону на цю тему, просто під впливом першочергових потреб суспільства «любов у радянських творах набуває інших рис – з високої, пристрасної перетворюється на звичайний прозаїчний потяг» [3, с. 147]. В. Гурєв наголошує на тому, що «в цілому ця тема виявля-

лась «незручною», забороненою для суспільного обговорення, оскільки надто близько підходила до проблеми вибору героя, передбачала велику увагу до його особистості, до його приватного життя» [4, с. 3] й використовувалась здебільшого лише як засіб для вирішення певних художніх завдань.

Постать українського письменника радянської доби Анатолія Шияна зацікавила нас, оскільки у його творах тема любові звучить інакше, вона виписана всупереч загальноприйнятим канонам радянського мистецтва. Базована на кордоцентризмі, вона перебуває у нерозривному зв'язку з особливостями національного характеру українців.

«Філософський енциклопедичний словник» визначає любов як «інтимне і глибоке почуття, спрямоване на іншу особистість, людську чи соціальну ідею» [5, с. 328–329], поєднуючи тілесну та духовну складові. О. Гаплевська дотримується думки про те, що «при вживанні слів, які позначають поняття «любов», любов є цілісне, високе почуття, яка передається саме словом «любов». А «кохання» є прояв любові, її чуттєва пристрась» [6, с. 76].

Розглянувши різні наукові підходи (праці таких учених, як Л. Гозман, Р. Калініна, А. Реан, З. Фрейд, Е. Фром) та художні погляди (твори, спогади М. Вороного, В. Винниченка, М. Костомарова М. Чернявського), ми дійшли висновку, що не існує чіткого розмежування між поняттями любові та кохання. У своїй роботі ми будемо послуговуватися поняттям любові як категорії, що може мати не лише суб'єктивні, а й об'єктивні риси, та кохання як типу (пор. з давногрец. *eros*, *філія*, *строге*, *агане*), вияву любові з більш індивідуалізованими рисами. Полнос нашої уваги зміщено на тему кохання, оскільки вона замовчувалася в літературі радянської доби, а міжособистісні почуття змальовувались як платонічні, позбавлені чуттєвості та духовності.

Метою статті є дослідження теми кохання у прозових творах Анатолія Шияна, визначення її трансформацій та авторського трактування категорії любові.

Виклад основного матеріалу. Критики радянської доби (К. Волинський, А. Іщук, Б. Коваленко, Б. Колесник) уперто намагалися не помічати виразної теми кохання, що червоною ниткою проходила крізь усю творчість Анатолія Шияна. Першим про почуття кохання як обов'язковий елемент кожного твору Анатолія Шияна заговорив Ю. Мушкетик [7]. У поле дослідницької уваги потрапили оповідання «У селі», «На Бірючому острові», «Та й загув, загув сизий голубочок». Хоч ці твори не є показовими у науковому осмисленні означеної теми, однак вони ілюструють авторський погляд на тему любові та її місце в житті людини. У своїх дослідженнях О. Стаєцький [8] дотримувалася аналогічної думки, відзначаючи чітку любовну лінію вже у ранніх творах митця (на прикладі аналізу любовних колізій повісті «Баланда»), якої він дотримується протягом усієї творчості. Науковець зосереджує увагу на такій негативній

тенденції, наявній у творах соцреалізму: «за громадсько-виробничими справами літературні герої втрачають своє вираження особистості, зникає особисто-інтимний смисл життя, тобто те просте людське, через яке бачимо характер, внутрішній світ персонажа» [8, с. 108].

Тема кохання присутня в усіх творах письменника-соцреаліста: в одних навколо неї організовано сюжет, в інших вона є лише елементом художнього простору. Він розглядає її у нерозривному зв'язку з ментальною рисою українців – кордоцентризмом – та особливостями національного характеру. Використовуючи колосальний досвід у характеротворенні та психологізації персонажів, Анатолій Шиян із великою цікавістю та майстерністю зображує багатогранну природу кохання.

Деструктивне кохання. Це почуття зображено у романі «Магістраль», який вийшов з-під пера автора у 1933 році. Через образи шевця Кліма Раздорина та пралі Юльки автор розкриває проблему нерозділеного кохання. Поєднане з одержимістю та ненавистю, воно переполює Раздорина, штовхає героя на необдумані дії – він учиняє напад на свою кохану, пізніше – нівечить її майно. Почуттєва криза, в якій перебуває герой, поглиблюється його згубною звичкою (пияцтво) та маргінальним соціальним статусом: «Тільки серце схвилювалося, і немає йому спокою... Образ Юльки невідступно стоїть в уяві шевцевій» [9, с. 69]. І хоч прозаїк змальовує своїх героїв у позитивному ключі, однак таке кохання не є прийнятним ні з моральної, ні зі світоглядної точок зору, тому воно не може мати жодного продовження.

Схожим за своєю природою є *заборонене кохання*, що суперечить соціальним і моральним нормам, спрямоване проти поширеної радянської тези «Сім'я – осередок суспільства». Ілюструючи превалювання особистих бажань над суспільними нормами, Анатолій Шиян змальовує взаємини селянки Зіньки та куркуля Прохора Шумейка, який зраджує своїй дружині Вірі. Використовуючи чисті почуття Зіньки, Прохор піддається швидкоплинній спокусі. Однак нещасне заборонене кохання не витримує не лише суспільного осуду, а й слабодухості Прохора Шумейка, який до кінця не розуміє, де його щастя: «Що ж мені робити? І Віру жаль, і Зіньку жаль. Адже вона матиме від мене дитя» [10, с. 234]. Анатолій Шиян не засуджує закоханих, слідує правді життя, він тонко фіксує «все так, як це може трапитися і трапляється в житті з хорошими і щирими людьми з тонкими відчуттями» [7, с. 131]. Забороненим колективною думкою є кохання, зображене в оповіданні «Любов» – циганка Оксана переступає через вікові звичаї в ім'я кохання. Вона змогла протистояти ватажкові циганського табору Ярошу не лише морально, а й фізично: «Не скрикнула Оксана від жагучого болю, не затулилася рукою від наступного удару. Тільки очі в неї спалахнули лютим блиском, тільки губи бліді вимовляли, наче клятву, єдине, владне, нічим не скорене слово: – Люблю його... Люблю!» [11, с. 428]. Ромські закони та традиції циган стають перепоною на шляху кохання циганки Оксани та «гаджо» Якуба («гаджо» – «чужа людина», член групи, котрий не живе за традиціями циганської культури, їхня поведінка не відповідає традиційним моральним устоям) [12]. Хоча Якуб і не «гаджо» за походженням, але для його колишніх побратимів він – «гаджо» за соціальним статусом та світоглядом. Душа закоханої жінки «двоїться й горить» [11, с. 426] між почуттями до чоловіка, який став «гаджо», та обов'язком перед рідним табором, однак вона робить вибір на користь сильного почуття.

В оповіданні автор не лише розвиває тему кохання, але й за її рахунок реалізує ще одну, вже програмову, тему літератури радянського періоду – ставлення влади до циган, показ превалювання радянського способу життя над життям циган, адже у сталінські часи цигани піддавалися цілеспрямованим репресіям. Однак у Анатолія Шияна тема кохання звучить яскраво й органічно, виходячи на перший план оповідання. Протистояння сильної жіночої натури споконвічним та загальноприйнятим народним (циганським) законам і традиціям (наприклад, «де живе голубка, туди пристає й голуб») заради кохання домінує.

Тема *жертвовного кохання* представлена двоїсто й розкрита автором в образах партизанки Дуні Ярмоленко («Хуртовина») та селянської дівчини Мар'яни («Мар'яна»). Неогоїстичне, безкорисне за своєю суттю почуття принесене в жертву вищим ідеалам – благополуччю коханої людини (Мар'яна приймає смерть замість коханого Максима) та народній боротьбі проти загарбників (Дуня Ярмоленко гине від рук фашистів). Кохання обривається разом із життям героїнь, однак здобуває безсмертя у серцях коханих та в народній пам'яті: «Пам'ять зберегла все так яскраво, наче він тільки вчора розлучився з Мар'яною. Та не мертвим, – живим поставав зараз у нього перед очима її дорогий, світлий образ, пригадалась давня юність і довіку незабутня любов» [13, с. 110]. Сповнене переможного пафосу почуття переходить зі сфери фізичного у сферу духовного існування. Дещо іншою за своїм звучанням є тема жертвовного кохання у романі «Гроза» (1936 рік) – головний герой твору Яків Македон підпорядковує свої почуття суспільному благу, жертвоне / зламане кохання виступає призмою, через яку драматизується класовий конфлікт на селі. Однак ні автор, ні читач не засуджує його, оскільки колись чисте та щире почуття до сільської дівчини Софії тепер отруєне класовими протиріччями та змінами у свідомості коханої – багачик Софії Ізарової, яка керується у своєму новому житті лише принципом «ізаровщини» – «правом усе в житті привласнювати за гроші, купувати навіть любов» [8, с. 205]. Яків Македон жертвує коханням і коханою у класовій боротьбі, але зберігає чистоту своєї душі, вірність принципам та життєвим ідеалам.

Зовсім іншим за своїм звучанням є *ідилічне кохання* героїв повісті «На голубій Десні» (1946 рік) – Максима Черниша та Олени. Воно посилюється за рахунок експресіоністичних пейзажних замальовок та описів побуту українського села. Особливістю твору є те, що вся авторська увага й мистецький талант спрямовані на розкриття теми кохання, а зацікавленість суспільно значущими процесами, що відбуваються у селі, практично відсутня (зовнішні випробування поступаються місцем внутрішнім шуканням). Оповідь переполює ліричними відступами, посланнями на спогади з дитинства головного героя, описами його внутрішніх переживань, зміни ставлення до сільської красуні Олени. Тонко відчуваючи українську душу, митець майстерно змальовує найменші порухи зародження кохання у юнака – від моменту, коли «в глибині душі майже підсвідомо жевріло, народжувалось почуття, хвилююче й привабливе» [14, с. 38] до моменту, коли «бачити її, чути її голос, дивитися на неї, – щастя. І мила посмішка, і зір очей її, і сміх дзвінкий – все знаходить відгомін у його закоханий душі» [14, с. 97]. Це один із небагатьох творів, у якому прозаїк вдається до глибинного аналізу чоловічого образу твору – Максима Черниша, саме його почуттєвий світ стає об'єктом детального дослідження.

Найповніше, на нашу думку, письменником виписана тема *перетворюючого кохання*. Класичним у її розкритті для Анатолія Шияна можна вважати присвячений подіям Другої світової війни роман-трилогію «Хуртовина» (1979–1982 роки) та його героїв – Івана Крутояра й Тетяну Туркан. У їхніх образах автор зобразив почуття, здатні змінити людину, й натхненних коханням людей, які здатні змінити світ. Автор охоплює колосальний проміжок часу (майже два десятиліття) й використовує його як тло, на якому розгортаються почуття героїв – від їхнього зародження ще у дитячому віці, до їхнього зростання й укріплення та гартування у роки війни: «І перше почуття кохання, ще не ясне самому собі, тільки дивне своєю новизною, невідступністю, хвилюванням, і такими щедрими скарбами ніжності, й такою повнотою радощів, добра і щастя, що їх він зазнав уперше в житті» [15, с. 436]. Почуття Івана та Тетяни не позбавлені страждань, оскільки юні закохані, до кінця не усвідомлюючи своїх почуттів, змушені піддати їх важким випробуванням, головне з яких – війна. Автор як тонкий психолог помічає усі порухи юнацьких сердець, чудово розуміє психологію людини у війні. Н. Савицька зауважує, що звернення до теми кохання у літературі воєнного періоду пояснюється прагненням вижити у найскладніший період лихоліть і зневіри [16]. Анатолій Шиян дотримується аналогічної думки, обираючи це почуття шляхом перемоги над війною та незламності перед нею, шляхом спасіння й порятунку для своїх героїв. Перетворююче кохання ще можна класифікувати як вогнетривке, тому що воно витримує лихоліття війни, випробування часом і розлукою. Загалом тема кохання у творах про війну сприймається автором та його героями як оберіг і шлях спасіння. Це чисте, глибоко духовне почуття є символом життя й формує бінарну опозицію «війна – кохання» («смерть – життя»).

Висновки. Любов – це складна й динамічна «інтелектуально-емоційно-вольова система» (О. Гаплевська), яка відбиває у собі риси життєвого шляху конкретної людини та соціально-культурні особливості й побут усього народу. Ця категорія, описуючи цілий спектр почуттів, містить у собі такі типи: пристрасть, платонічне кохання, турбота, любов до ближнього, любов-гра, кохання.

Не дивлячись на тенденцію замовчування теми кохання у літературі тоталітарної епохи, письменник-соцреаліст Анатолій Шиян як майстерний психолог не міг ігнорувати таку важливу сферу особистого. Тема кохання, послідовно описувана у творах митця, свідчить про поворот авторського погляду до проблеми окремої особистості, її внутрішнього Я, до питань її особистого життя. Варто відзначити, що Анатолій Шиян не дотримується послідовності у використанні понять кохання та любові. Так, в оповіданні «Любов» та повісті «На голубій Десні» він отожднює їх, а в романі «Хуртовина» автор є більш послідовним у розрізненні означених понять. Уже в ранніх його творах тема кохання яскраво простежується, а національно заглиблена тема любові домінує над загальнорадянською темою братньої любові (у творах воєнної тематики) та любовно-побутової, проявленої у літературі 1970-х років.

Тема кохання у творчості Анатолія Шияна багатогранна й у всіх творах постає по-різному. Базуючись на багатогранно-

сті людської особистості, кохання у митця не шаблонне, не одновимірне, а живе, глибоке, сформоване під впливом внутрішніх порухів душі: деструктивне, заборонене, жертвоне, ідилічне, перетворююче. Варто відзначити, що у письменника почуття героїв завжди гармонійно поєднуються з їхніми психотипами. Багатогранна тема кохання у творчості Анатолія Шияна нерозривно пов'язана із темою любові (у її метафізичному значенні), а саме любові материнської («Баланда»), братньої / сестринської («Сестри»), любові до народу та рідної землі («Хуртовина»), оскільки остання виступає тлом розгортання лінії кохання.

Література:

1. Романенко Л. Кохання у творчості Дари Корній (за романами «Гонимарник» і «Тому, що ти є») / Л. Романенко // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філологія. – 2012. – Вип. 7. – С. 80–85.
2. Томенко М. Теорія українського кохання / М. В. Томенко // Дотик словом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dotyk.in.ua/tomenko.html>.
3. Сорокина Е. Георгий Адамович о сущности и судьбе советской литературы / Е. Сорокина // Научные записки Харьковского национального педагогического университета им. Г.С. Сковороды. Сер.: Литературоведение. – 2014. – Вип. 1 (2). – С. 143–151.
4. Гуреев В. «Любовно-бытовой взрыв» в русской литературе 1970-х гг. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / В. Гуреев ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2008. – 16 с.
5. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л. Ильичев, П. Федосеев, С. Ковалев, В. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
6. Гаплевська О. До етимології поняття любов / О. Гаплевська // Гуманітарний часопис. – 2006. – № 1. – С. 75–78.
7. Мушкетик Ю. Анатолій Шиян: критико-біографічний нарис / Ю. Мушкетик. – К. : Радянський письменник, 1960. – 171 с.
8. Стаєцький О. Анатолій Шиян: літературно-критичний нарис / О. Стаєцький. – К. : Рад. письменник, 1986. – 262 с.
9. Шиян А. Магістраль / А. Шиян ; ред. Б. Клебанов. – Х. ; О. : Молодий більшовик, 1934. – 394 с.
10. Шиян А. Баланда / А. Шиян. – К. : Молодь, 1957. – 269 с.
11. Шиян А. Твори : в 2 т. / А. Шиян ; передм. А. Іщука. – К. : Дніпро, 1976. – Т. 2 : П'єси. Оповідання. Нариси. Репортаж. – 1976. – 687 с.
12. Сторожко Т. Дихотомія «свій – чужий» в традиційній культурі охтирських циган / Т. Сторожко // Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри (Наукові записки). Сер.: Культурологія. – 2010. – Вип. 5. – С. 571–581.
13. Шиян А. Мар'яна. Повість та оповідання / А. Шиян. – К. : Веселка, 1971. – 212 с.
14. Шиян А. На голубій Десні / А. Шиян // Дніпро. – 1947. – № 6. – С. 29–100.
15. Шиян А. Хуртовина / А. Шиян. – К. : Дніпро, 1984. – 950 с.
16. Савицька Н. Між двох вогнів (теми та образи літератури Сумщини періоду німецької окупації) / Н. Савицька // Філологічні науки: синхронічний та діакронічний аспекти : збірник наукових праць. – Вип. 2. – Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. Макаренка, 2010. – С. 154–165.

Пинчук Т. С. Трансформация темы любви в творчестве Анатолия Шияна

Аннотация. В статье исследована реализация темы любви в прозе Анатолия Шияна, определена ее трансформация (тема деструктивной, запретной, жертвенной, идиллической и преобразующей любви). Определена авторская трактовка категории любви в целом, в соответствии с которой любовь (в метафизическом значении) выступает фоном развертывания линии любви.

Ключевые слова: Анатолий Шиян, тема любви, проза, социалистический реализм, философская категория.

Pinchuk T. Transformation of love theme in the work of Anatoliy Shyian

Summary. The article includes the investigated theme of love in the prose works of Anatoliy Shyian, it determines its transformations (the theme of destructive, prohibited, sacrificial, idyllic and reformative love). The author's interpretation of love category is determined on the whole, according to which love (in the metaphysical sense) is the background of the line of love development.

Key words: Anatoliy Shyian, theme of love, prose, socialist realism, philosophical category.